

Pelle János

Az emlékezés ideje

Benedek István Gábor: Ki vigyáz az emberre? és

*Körner András: Hogyan éltek? A magyar zsidók hétköznapi élete
1867–1940 című könyvéről*

Volt egy befutott magyar újságíró, akit távolról sokszor láttam, és az írásait is ismertem. Cikkei a hetvenes-nyolcvanas években jelentek meg a *Népszabadságban*, az MSZMP napilapjában, aztán a *Boldog vesztegzár* (egyébként nagy példányszámban eladott) című első regénye is napvilágot látott. Mindezek alapján véleményt alkottam róla, és ez bizony, őszintén bevallom, nem volt túl kedvező. Aztán, jóval később, megismertem egy író, aki személy szerint azonos az egykori pártállami zsurnalisztával, és elolvastam, mi több, nagyszerűnek találtam a könyveit. Ezek hatására azután megváltozott róla a véleményem. Rájöttem, hogy nagyszerű, aranyos ember, szórakoztató társalgó, tele van jobbnál-jobb ötletekkel. Csak a kor, melyben élt, kényszerítette rá, hogy szerepet játsszon, éljen, ahogy lehet. Átalakulásának titka, hogy megtalálta az igazi hangját, a küldetését. Amikor nyugdíjba ment, eldöntötte, hogy ezentúl csak zsidókról fog írni. Önmagát adja, és megőrökíti a magyar zsidóság sorsát 1945 után, melynek maga is részese volt. És ezen az úton eljutott a sikerhez.

Benedek István Gáborról, közismert nevén BIG-ről van szó, akinek most egy újabb kötetnyi válogatott elbeszélése jelent meg az Urbis kiadó gondozásában, *Ki vigyáz az emberre?* címmel. Kezembe vettem a kötetet, és alig tudtam letenni. Merthogy BIG nagyszerűen, szórakoztatóan, lebilincselően ír, olyan dolgokról, melyeket – ha nem is olyan mélységben, mint ő – magam is megtapasztaltam. A ráismerés öröme töltött el, hiszen alakok rajzolódtak ki előttem. A személyiségükkel együtt, akikről sokat hallottam, olvastam. Azáltal, hogy felhívta a figyelmem a zsidó vonatkozásokra, élettel telt meg az 1945 utáni magyar történelem.

BIG elbeszéléseiben életöröm lüktet, aminek forrását, az első regénye ismeretében, még nem tudtam mire vélni. De a kilencvenes éveiben született novelláit és regényeit olvasva megértettem, mi az a derű,

ami minden során átüt. A túlélés csodája nyűgözi le még most is, az, hogy a magyar zsidóság egy része – igaz, legjobb esetben is csak az ötöde – súlyos traumákkal terhelve bár, de csodával határos módon túlélte a holokausztot. Úgy, mint ő maga, akit hétéves korában Tótkomlósról Bergen-Belsenbe deportáltak. Ha egy másik koncentrációs táborba kerül, ilyen korú gyerekként semmi esélye nem lett volna arra, hogy életben maradjon. De szerencséjére Himmler az utolsó pillanatban életben hagyott néhány ezer keletmagyarországi zsidót, hogy a háború végén alkudozhasson a sorsukról, és így családanyák, kisgyerekek is megmenekülhettek. Bergen-Belsenben, a Kinderheimben ráadásul még kilencéves bátyja is vele lehetett – ő aztán 1956-ban alijázott, és Benedek Pál néven Izraelben az *Új Kelet* főszerkesztője volt évtizedekig. Majd felbukkant az édesapja is, akit a Józsefvárosi pályaudvarról ugyanoda, Bergen-Belsenbe deportáltak a nyilasok 1944. november végén.

Ha mindehhez még hozzávesszük, hogy az édesanyja is túlélte a soát, a Benedek (azelőtt: Braun) család megmenekülése tényleg páratlan, felér egy csodával. BIG pedig, miután nyugdíjba ment, úgy döntött, hogy megírja ezt a csodát, meg azt a sorsot, amit a szülei és ő maga is átélt 1945 után, a koalíciós időkben, aztán Rákosi alatt és közvetlenül 1956 után, majd pedig a kádári „létező szocializmus” évtizedeiben.

Az út, melyen Tótkomlósról Kecskemétre, a megyei lap szerkesztőségébe, onnan a pesti Rabbiszemináriumba, majd a magyar egy üzemi lapon keresztül a sajtó világába és annak is szakmailag legmagasabb pozícióiba jutott, kanyargós volt. Közben tömérdek aljassággal, ostobasággal és kegyetlenséggel találkozott, amit az egypártrendszer bornírt ideológiája festett egyszínű vörösre. De mi volt ez a tömérdek megpróbáltatás ahhoz képest, amit gyerekfejjel átélt? Az 1945 utáni magyar zsidóság türelme és megértése

a Kádár-rendszerrel szemben abból fakadt, hogy egy úgy-ahogy elviselhető, és azért valamennyire liberalizálódó kommunista rendszert még évtizedeken át folyamatosan a holokauszthoz hasonlítottak. Úgy érezték, érdemes kompromisszumot kötni, magánügyként tekinteni a saját zsidó identitásukra, és akár még a pártba is belépni, ha ennek fejében megőrizhetik a saját, belső autonómiájukat, s távolságot tarthatnak, legalább magukban, a „vörös Babilontól”.

BIG elbeszéléskötetében bemutatja a *Népszabadság* szerkesztőségi világát is, ahol jó néhány „rejtett zsidó identitású”, tehetséges és művelt férfiú szerkesztette a párt napilapját. Közülük Rényi Péter – akiről az egyik novellában portré rajzol – „ideológiai cenzorként” működött, s a nyolcvanas években heves konfliktusokba keveredett a „demokratikus ellenzékkel”. De a legélvezetesebb BIG-írások azok, melyek az 1945 utáni Tótkomlós vegyes, szlovák-magyar-zsidó társadalmát és az ő ebből kisarjadó, messzire nyúló kapcsolatait rajzolják meg. Vagyis a viszonyítási pont nála örökre a gyermek- és ifjúkor. Ezt először *A komlói Tóra* című novelláskötetében örökítette meg, és ezek az írások azután többször, idegen nyelveken is megjelentek.

A *Ki vigyáz az emberre?* című kötetének legemlékezetesebb darabja kétségtelenül *Az arany* című elbeszélés, mely sajátos megközelítésben járja körül a „zsidó ÁVH-s” problémáját. Löbl Lajos azért tér vissza a hetvenes években Nyugatról, hogy egy már régen mások által lakott hetedik kerületi lakás falából kiássa azt az aranyat, amit hajdanán ő maga foglalt le egy másik zsidótól, hogy aztán elrejtse a nagyhatalmú testület elől, melynek a tagja volt. A gátlástalan, és „disszidálása” után a tengerentúlon sem boldoguló zsidó férfi sorsa azért is figyelemre méltó, mert az 1989–90-es rendszerváltás után (de már azt megelőzően is) a magyar közvélemény előtt démoni színben tűnt fel Péter Gábor rossz hírű testülete, de egyetlen hiteles jellemrajz sem született azokról, akik annak idején a „keze alá dolgoztak”. BIG azon kevesek egyike, aki nemcsak közlőről ismeri ezt az emberfajtát is, de írni is képes róluk. Érdemes ezt a novellát elolvasni azoknak, akik úgy érzik, már mindent tudnak azokról az időkről, amikor viharos gyorsasággal sikerült annyira kompromittálni a kommunizmus idealizmusát, hogy az akkor szerzett sebet Magyarország baloldali pártjai és mozgalmai máig nem heverték ki.

BIG a magyar zsidóság 1945 utáni sorsának krónikása, ugyanakkor, már felmenői révén is, jól ismeri azt a másfél évszázadot, melyben a magyar zsidóság, Izrael törzsének ez a sajátosan fejlődő ága kialakult.

Az 1848-ban Kossuth támogatására buzdító nagy szegedi rabbitól, Löw Immánueltól Scheiber Sándorig, BIG legendás professzoráig húzódik az ív, mely műveiben a szemünk elé tárul. De a magyar zsidóság nemcsak nagy szellemekből állt, hanem eleven, létkető, lélegző társadalmat alkotott, mely szorosán beépült a magyar gazdaságba.

Körner András: *Hogyan éltek? A magyar zsidók hétköznapi élete 1867–1940* című kötete, melyet a Corvina adott ki, BIG elbeszéléseinek közvetlen előzményét mutatja be. „Sok magyar zsidó szerzett hírnevet a művészetben, tudományban vagy az élet más területein elért eredményeivel, s jelentős része külföldön érte el ezt – úgy, mint a Hollywoodban dolgozó rendezők és színészek. Ez a könyv azonban nem a híres emberekről és nem a külföldre költözöttekről szól, hanem arról a sokféle zsidóról, aki Magyarországon maradt. A híres embereket ábrázoló néhány fénykép is csupán azért került bele, mert az ábrázoltak egy-egy tipikus életmódot képviseltek”, írja könyve bevezetőjében Körner András, aki maga is az Egyesült Államokban él.

Körner András könyvének érdeme, hogy bár kissé elnagyoltan, de bemutatja a Burgenlandtól Kárpátaljáig, a Felvidéktől a Délvidékig terjedő történelmi Magyarország zsidóságát, részben a társadalmi megoszlásra és a különböző foglalkozásokra, részben pedig a regionális sajátosságaira való tekintettel. A szöveghez járul hozzá a fotóanyag, mely viszont páratlanul gazdag, és sok tekintetben kárpótolt az adatok hiányáért, a helyenként elnagyolt eszme-futtatásokért. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ha a könyvet letéve hiányérzetünk támad, az nem a szerző hibája, ő ugyanis lelkiismeretesen áttekintette a vonatkozó szakirodalmat, felhasználta megállapításait. Csakhogy a magyar zsidóságról, a társadalmi szerepéről, a gazdaságban elfoglalt helyéről 1945 előtt nemigen születtek elfogulatlan, adatokra, felmérésekre alapozott tanulmányok, illetve szakmunkák. A zsidókról már az első világháború előtt is vagy elenségesen írtak, vagy pedig hallgattak róluk: az antiszemita sztereotípiák megnehezítették, szinte lehetlenné tették a tárgyilagos megközelítést. Jó példa erre, hogy még a maga korában rendkívül széles látókörű és eredeti hangvételű *Huszádik Század* című folyóiratban sem foglalkozott érdemi publikáció a „zsidókérdéssel”, eltekintve persze a nevezetes 1917-es „körkérdéstől”, mely utóbbi könyv alakban is megjelent. De senki sem vette a fáradságot, hogy a különböző, leegyszerűsítő megállapítások igazságtartalmát konkrét kutatásokkal is megvizsgálja, talán azért, mert az alapján véve antikapitalista baloldal Nyugat-Európában sem tudott egységes álláspontra

jutni a zsidóság megítéléséről, és az újonnan született cionizmussal szemben is erősek voltak a fenntartásai.

A magyar vidéki zsidóság túlnyomó többségét úgy pusztították el a holokauszt idején, hogy alig valami maradt fenn belőle. Még szerencse, hogy volt néhány fotográfus, akiket amerikai zsidó szervezetek küldtek szinte az utolsó pillanatban Közép-Kelet-Európába, hogy örökítsék meg ezt a világot. Ezek a képek, más forrásokból származó fotókkal együtt alkotják Körner András kötetének legnagyobb értékét. Bepillantunk az ortodoxia és a neológia világába, a családok életébe, az ipar és a kereskedelem számos ágazatába, melyet 19. század végén, illetve a 20. század elején szinte kizárólag csak zsidók műveltek. Kalandozhatunk a nagypolgárok, a művészek és újságírók, a bankárok és a szatócsok, a piacok és a zsinagógák világában a nagy zsidó központokban és Pesten. Mint ismeretes, az utóbbi világból is alig maradt fenn valami. Nekem, aki úgy nőtem fel a hagyományos pesti zsidónegyed szélén, az Anker közben az ötvenes-hatvanas években, hogy csak sejtéseim voltak a születésem előtt elsüllyedt Atlantiszról, a Körner András könyvében közölt fényképek élményt jelentettek.

Végül érdemes beleolvasni Körner András esszé-kötetébe is, mely *Egy vonakodó zsidó* címmel jelent meg, először angolul New Yorkban, aztán 2013-ban magyarul is. Kirajzolódik belőle a szerző egész szocializációja, családjának története, mely a nyugat-magyarországi kóser háztartástól és vallásos zsidó élettől a budapesti neológiáig, majd szekularizációig, onnan pedig a pesti zsidóházakon és a gettón keresz-

tül a szocializmusig, végül pedig New Yorkig vezetett. Hogy aztán, már nyolcvanon túl a nyugdíjba vonult amerikai építészmérnökben felébredjen a tudás vágya, az, hogy a lehető legtöbbet meg akar tudni a magyar zsidóságról, melyből Amerikába szakadt. Esszékötetének befejezése a *Hogyan éltek?* című, sikeres albumának keletkezésére is rávilágít, és sok tekintetben hasonlóságot mutat azzal a mentalitással, amit BIG elbeszéléseiből megismerhettünk:

„Identitásom ugyanúgy heterogén, mint a hagyományaim: sokfajta, egyidejűleg létező kötődések összevisszasága. Zsidóságom csupán az egyik, habár igen fontos kötődés. Am Budapesthez és New Yorkhoz. Magyarországhoz és az Egyesült Államokhoz, a magyar és az angol nyelvhez fűződő kapcsolataim ugyancsak az identitásom részét képezik. Vállalom hagyományaim és identitásom egész bonyolult, vegyes, ellentmondásokkal teli természetét. Ha egy minden ízében összefüggő, homogén hagyományt próbálnék kitalálni magamnak, vagy ha identitásomból megpróbálnám kiirtani az összes ellentmondást, az valódi hagyományaim megtagadásával lenne egyenlő.

Sok évig tartott, míg az ambivalens viszonytól, amely egykor a zsidóságomhoz fűzött, eljutottam a zsidó tradíció, valamint a magyar zsidók történelme és szociológiája iránti szenvedélyes érdeklődésemhez. Nevetnem kell, ha manapság a lakásomban végigfut a szemem a könyvespolcokon, amelyek kizárólag az e témákkal foglalkozó irodalommal vannak tele. Bár egész életemben a legkülönbözőbb műfajú és témájú könyvekkel vettem körül magam, harminc évvel ezelőtt egyetlen ilyen kötetem sem volt.”

A MÚLT ÉS JÖVŐ KIADÓ ÚJ KÖTETE

Shylocktól Shylockig. Ezt a hangzatos címet vagy alcímet is viselhetné ez az interjúgyűjtemény. A mai, a 2014-es, szerkesztői kéz, e két színházi előadás és két szerepfelfogás köré rendezte a rendszerváltás korában készült beszélgetéseket. Gábor Miklós és Alföldi Róbert élete és világa nemcsak markánsan elütő nemzedéki tapasztalatokat érzékít meg, hanem Shylockjaik – pontosabban Shylockjaik viszonya a saját környezetükkel – megtestesítik azt a tragikus elmozdulást is, amely a rendszerváltást körülvevő *reményből* a mai politikai erőterben létrejött. Az egyéni életutak, vívódások, gondolatok mellett itt és most a legtöbb kérdést felhorgasztó történelmi dokumentumnak éppen ez a hangulat tűnik. Ugyanis az adatokkal, mutatókkal megfoghatatlan, de egy történelmi korszakot mégis lényegileg megragadó atmoszféra az, ami – mert nem szervült tartós valósággá és jövőképpé – a leginkább jellemezte a felemelő történelmi pillanatot, ami nem válhatott az egész korszak – a már lezárult rendszerváltás kora – meghatározó irányává.

www.multesjovo.hu